XIII. évfolyam, 95. szám

2010 AUGUSZTUS /4.

Közgazdász Fórum

Forum Economic

RMKT Economist's Forum

Kiadja a Romániai Magyar Közgazdász Társaság

A Romániai Magyar Közgazdász Társaság és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kara magyar tagozatának közös szakmai közlönye

A tartalomból

3. **Nováky Erzsébet**
Magyarország jövője szakértői előrejelzésekre és nem szakértői véleményekre építve

31. **Csata Zsombor – Deák Attila**
Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében

51. **Poósz Vanda – Pál Zsuzsa**
Románia országimázsáról

69. Agrárgazdaságtani rovat

83. **Vincze Mária**
Dan Cristian Dabija: Kereskedelmi vállalatok marketingje

87. **Vincze Mária – Nagy Bálint Zsolt**
Csaba László: Crisis in economics

KÖZGAZDÁSZ FÓRUM
Forum Economic
Economist's Forum
RMKT

Tartalomjegyzék

NOVÁKY ERZSÉBET
Magyarország jövője szakértői előrejelzésekre és nem szakértői véleményekre építve 3

CSATA ZSOMBOR – DEÁK ATTILA
Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében 31

POÓSZ VANDA – PÁL ZSUZSA
Románia országimázsáról 51

BÍRÓ BORÓKA JÚLIA
Agrárgazdaságtani rovat 69

VINCZE MÁRIA
Dan Cristian Dabija: A kereskedelmi vállalatok marketingje
– *könyvrecenzió* – 83

VINCZE MÁRIA – NAGY BÁLINT ZSOLT
Csaba László: Crisis in economics – *könyvrecenzió* – 87

CSOMAFÁY FERENC
Gazdasági események 95

Hírek 103

Magyarország jövője szakértői előrejelzésekre és nem szakértői véleményekre építve

NOVÁKY ERZSÉBET[1]

A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére 2007–2008 között készített, *Magyarország 2025* című kutatás eredményeit tárja az olvasó elé. A modern jövőkutatás három módszertani elvét – komplexitás, participativitás és alternativitás – alkalmazza. Bemutatja a társadalom néhány jövő-érzékeny területén várható szakértői reményeket és félelmeket, valamint a millenniumi generáció jövő-vélekedésére alapozott négy forgatókönyvet. A szakértői előrejelzések és a nem szakértői vélemények közötti kölcsönkapcsolat szilárd alapot nyújt jövőalternatívák és stratégiák kimunkálásához.

Kulcsszavak: komplexitás, participativitás, alternativitás, alternatív forgatókönyvek, jövőalternatívák.

JEL kódok: E60, C53

A magyar jövőkutatók 2006-ban ünnepelték az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya keretében létrejött Jövőkutatási Bizottság – amelynek első elnöke Kovács Géza egyetemi tanár, az intézményesült magyar jövőkutatás megalapozója volt – megalapításának 30. évfordulóját. Ez alkalomból rendeztük meg a VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferenciát, amelynek fővédnökéül Vizi E. Szilvesztert, az MTA akkori elnökét kértük fel. Ő bízta meg a Jövőkutatási Bizottságot a *Magyarország 2025* témakörű kutatás elvégzésével, ami jelezte, hogy tudományterületünk jelentőségét mind jobban értékelik az MTA vezetői. A Jövőkutatási Bizottság örömmel tett eleget a felkérésnek.

Bizottságunk számára világos volt, hogy instabil helyzetben – mint amilyen körülvesz bennünket – a jövő körvonalazása rendkívül bizonytalan, a jövő „kiszámítása" lehetetlen. A múlt örökségeivel, a globális és nagytérségi meghatározottságokkal, a magyar társadalmat alakító biztos

[1] A közgazdaság-tudomány doktora, az MTA IX. Osztálya Jövőkutatási Bizottságának elnöke, tanszékvezető egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem

és bizonytalan kimenetelű eseményekkel, valamint a gyenge jelekkel egyaránt számolni kell. A meghatározottságok, feltételek és körülmények között a jövőt ugyanakkor döntéseinkkel, cselekedeteinkkel alakíthatjuk is. A jövőalakítás szempontjából kritikus kérdés, hogy a társadalom hogyan reagál a változásokra, hogyan alkalmazkodik az új helyzetekhez, hogyan tudja megoldani az örökölt problémákat, és milyen változásokat képes (és akar) kezdeményezni. Kutatásunk fókusza ennek a társadalmi dimenziónak a vizsgálatára helyeződött: a jövő lehetséges forgatókönyveiben különböző társadalmi megoldásokat vázoltunk fel azzal a céllal, hogy megismertessük az emberekkel saját jelentőségüket, erejüket és felelősségüket a jövő formálásában. Egyszerre gondolkodtunk egyénben és társadalomban, hiszen az egyéni és a társadalmi fejlődés egymást erősítő folyamatok, amelyeket kutatásunk során összhangban kezeltünk.

A *Magyarország 2025* kutatás időtávjának „emberi" léptéket választottunk. A következő generáció jelenébe pillantottunk be, az elkövetkező közel két évtizedet és Magyarország 2025-beli „jelenét" vizsgáltuk. Célunk nem egyetlen, pontos előrejelzés (ún. predikció) vagy prognózis készítése, illetve egyetlen jövőkép felvázolása volt, hanem *a magyar társadalom előtt álló jövőlehetőségek, remények és félelmek feltérképezése, és a 2025 körüli Magyarország jövőalternatíváinak kidolgozása.* A következő generáció jelenét részben mi alakítjuk a jelenben és a közeljövőben, ezért nagy a felelősségünk. Reális célként tűztük ki ezért a változások irányainak és lehetőségeinek idejében való felismerését és megismertetését másokkal. Ezzel segítjük a változásokra való felkészülést, és másokat is ösztönzünk az együtt gondolkodásra, a tudatos cselekvésre és ezen keresztül a tudatos jövőépítésre.

A kutatás módszertana

Kutatásunk alapvető újszerűsége abban jelent meg, hogy hazánk jövőjét a szakértők előrejelzéseinek és a jövőért felelősséget vállaló, a döntésekben jelentős szerepet vállaló nem szakértők véleményének ismeretében, azokat egységes rendszerbe építve körvonalaztuk, a változásokra koncentrálva. *A változások feltérképezése igen összetett feladat,* amelynek megoldásához a jövőkutatás három módszertani elvét hívtuk segítségül: a komplexitást, a participativitást és az alternativitást.

A *komplexitás* elvének megfelelően arra törekedtünk, hogy a valóság minél több területét bevonjuk a vizsgálódásba, és a változások lehetőségét minél szélesebb körben keressük. A demográfiai, a társadalmi, a gazdasági, a technikai/technológiai, a környezeti és a településekre vonatkozó kérdéskörök egyaránt az elemzés részét képezték. Különös hangsúlyt helyeztünk azoknak a területeknek a vizsgálatára, amelyek gyorsan változnak, és viszonylag rövid idő alatt új folyamatokat indítanak el. Fontos tudni, hogy a szakértők hogyan látják e területek jövőbeni alakulását, megjelennek-e olyan új jelenségek, események, amelyek megtörhetik a korábbi tendenciákat, és erősíthetik e területek együttműködését, összehangoltságát. Kerestük egyrészt azokat a változásokat, *amelyekre jelentős hatásunk van/lehet*, amelyeket befolyásolni tudunk és/vagy akarunk. Ilyenek a népességszám, az egészségügy és a táplálkozás, a testkultúra, a lelki betegségek, az oktatás, a fenntartható háztartások, a bűnözés-bűnüldözés, a társadalmi irányítás és közigazgatás, vagy a települések fejlesztése. Ezeken a területeken jelenik meg legnyilvánvalóbban a magyar lakosság jövőformáló ereje. Kutattuk másrészt azokat a változásokat, amelyekre alig van befolyásunk, de ahol a várható változások *jelentős társadalmi, gazdasági és/vagy környezeti hatást gyakorolnak hazánk jövőjére*. Ilyen például a globalizáció jelensége, amelyhez elsősorban alkalmazkodnunk kell. A kiválasztott területeken a *szakértők* – jövőkutatók és más tudományterületek képviselői – *jövőkutatási tanulmányokat készítettek*, amelyekben 2025-ig kitekintve előrejelezték a várható változásokat, a pozitív és a negatív fejlődéstendenciákat. A tanulmányok fókuszában a társadalmi és a technikai/technológiai megújulás lehetőségeinek és határainak feltérképezése, valamint a remények és az esetleges veszélyek/csapdák (félelmek) bemutatása állt.

A *participativitás* elvének alkalmazásakor a jövőkutatók a szakértők mellett a laikusokat is bevonják a jövőalternatívák kidolgozásába. Jelentős társadalmi változások, instabil társadalmi-gazdasági folyamatok esetén széles körű aktivizálásuk különösen fontos. Ilyen helyzetekben az egyének és a közösségek egyaránt felismerik, hogy aktívan részt kell venniük saját jövőjük formálásában. Ezzel a résztvevő érintettek megújíthatják a jövőről alkotott vélekedést, és konkrét formába önthetik azokat a tevékenységeket, amelyeket maguk is hajlandóak lennének

megtenni a jövőért. A participatív jövőkutatás alkalmazása tehát új válasz az instabilitás okozta változások keltette kihívásokra. Ma már mind többen vállalják, sőt követelik a részvételt (például mozgalmak formájában), és mind többen vállalják az ezzel járó fáradozást is. Mi is feltérképeztük a társadalmi megújulás egyéni lehetőségeit és módjait: a *mai fiatalok*, azaz a 2025-ös időszak döntéshozó pozícióba kerülő, meghatározó generációjának jövőről alkotott *elgondolásait* vizsgáltuk kérdőíves felméréssel. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a „millenniumi generáció" tagjai – akiknek életében a globalizáció, a digitalizáció és a virtuális valóság meghatározó élmények – hogyan viszonyulnak a jövőhöz. Ennek megismeréséhez feltártuk, hogyan gondolkodnak a középiskolások és a felsőfokú oktatásban részt vevő egyetemista és főiskolás fiatalok az elkövetkező 18–20 évről. Milyen jövővárakozásaik, reményeik és félelmeik vannak az élet különböző területein, mire számítanak mint a jövő munkavállalói, állampolgárai és mint a civil szféra tagjai, miként képzelik el személyes életüket, milyen lesz a családjuk, hány gyermeket terveznek, mit tesznek azért, hogy reményeik megvalósuljanak és félelmeik mérséklődjenek. Ezek a nem szakértői vélekedések, azaz a nem szakértői remények és félelmek együttesen alkotják a *jövővárakozásokat*, amelyekre építve kidolgozhatók az alternatív forgatókönyvek. A nem szakértők ugyanis nem alkotnak homogén csoportot, és egyes csoportjaik más-más módon képzelik el a jövőjüket, más-más elvárásaik vannak, és más-más tevékenységek kifejtésére készek. Az 1000 középiskolás, 500 egyetemista és főiskolás mellett a nem szakértői vizsgálatok körébe kisebb számban bevontunk doktorjelölteket, valamint további graduális és posztgraduális hallgatókat és egy budapesti gimnázium diákcsoportját is.

Az *alternativitás elve* azt jelenti, hogy nem egy jövőt vagy jövőképet dolgozunk ki, hanem egymástól eltérő, de lehetséges forgatókönyveket és jövőalternatívákat határozunk meg. Ezek kidolgozásához a jelen kettős kötésének értelmezésén keresztül juthatunk el. Társadalmi és egyéni szinten egyaránt érzékelhető, hogy a jelen a múlt és a jövő szorításában jelenik meg. A múltból kinövő *következményjövő* adja azt a kiinduló helyzetet, állapotot, amelyhez képest az ettől eltérő jövőalternatívák létrejöhetnek. Kutatásunkban a *szakértői remények és félelmek alkotják* a

múlt–jelen–jövő komplex rendszer egyik pólusát, a reményekben és félelmekben megtestesülő *nem szakértői jövővárakozások* a másikat. Ez a két nagy terület együtt formálja, alakítja azt *a lehetőségteret (cselekvési teret)*, amelyben változást és változtatást indukáló, illetve alkalmazkodást elősegítő döntéseinkkel befolyásolhatjuk hazánk jövőjét. A jövőről alkotott elképzelések, a jövővárakozások módosító- és húzóerőt gyakorolnak jelenünkre. *Nem minden szakértői remény válhat valósággá, csak azok, amelyeket a jövővárakozásokat artikulálni képes társadalmi csoportok – az adott környezeti feltételek mellett – személyes döntéseikkel és cselekedeteikkel támogatni tudnak és akarnak*. A szakértők által megfogalmazott félelmek is csak akkor öltenek testet, ha a társadalom nem ismeri fel a megjelenített veszélyeket, és elkerüli, nem vállalja az adott probléma megoldásában való részvételt.

Az *alternativitás* elvének értelmében a *komplex jövőalternatívákat* két lépésben határoztuk meg:

• az első lépésben a participatív jövőkutatás segítségével feltárt egyéni és csoport szintű jövőattitűdökre és jövővárakozásokra építve *alternatív forgatókönyveket* (szcenáriókat) állítottunk össze,

• a második lépésben az alternatív forgatókönyvekbe integráltuk a szakértői reményeket és félelmeket. Megvizsgáltuk, hogy az egyes szakértői remények és félelmek megvalósulását mely alternatív forgatókönyvek támogatják, erősítik, illetve gyengítik. A szakértői és a nem szakértői reményeket és félelmeket ily módon egymásra vonatkoztattuk. Ebben a folyamatban alakultak át a hangsúlyozottabban a jövővárakozásokra épített *forgatókönyvek komplex jövőalternatívákká,* azaz így kerültek *egy-egy komplex rendszerbe* a szakértők által feltárt *jövőlehetőségek* és a nem szakértők által megfogalmazott *jövővárakozások*.

Ezek a komplex jövőalternatívák – amelyek a szakértői remények és félelmek, valamint az alternatív forgatókönyvek körkörös, visszacsatolásos folyamatában jönnek létre – megfelelő alapot képeznek *stratégiai elképzelések* megfogalmazásához, mert egyaránt tartalmazzák a lehetőségek és a várakozások halmazát, valamint a múlt és a jövő olyan szempontjait, amelyek meghatározzák a jelent és a jelen döntéseit. Kijelölhetik továbbá *az egyéni és a társadalmi döntések és cselekedetek halmazát* is, mert a jövőalternatívákat a szakértői és a nem szakértői remények és

félelmek, illetve a jövőlehetőségek és a jövővárakozások együtt alakítják. Így valósulhat meg a jövő formálása.

Szakértői remények és félelmek

A szakértői remények és félelmek széles tárházából – helyszűke miatt – *csak a demográfiai és a szűkebben vett társadalmi kérdésköröket ismertetem itt*, a technikai, gazdasági és környezeti szakértői előrejelzéseket lásd a *Magyarország 2025* (2010) tanulmánykötetben.

A demográfia egyik mozgatórugója a családról, a gyermekekről való gondoskodás. A szinglikultúra divatja és az egyedülállók számának növekedése veszélyezteti a hagyományos családmodellt, ez pedig többféle félelem forrása: az átlagos családnagyság csökkenése romló születési arányszámokhoz vezethet, amely a népességszámra is kedvezőtlenül hat. A jelenlegi tendenciák folytatódása mellett 2025-re a magyar lakosság száma 9,5 millió körül alakul majd. A fiatalok is érzékelik ugyanakkor a családi kötelékek lazulásából adódó veszélyeket, és közöttük tendenciaszerűen erősödik a nagycsalád és a több gyermek vállalása iránti vágy, ez pedig reményként jelenik meg a köztudatban. A magyar társadalom nemzetközi viszonylatban kimagaslóan házasság- és gyerekpárti, a felsőoktatási intézményekben tanuló fiatalok többsége számára a család és a gyerek a legfontosabb érték még akkor is, ha tényleges demográfiai magatartása eltér ettől. A tradicionális értékek még jelen vannak a társadalomban, és ha ezt a hajlandóságot célzott családpolitikával, illetve társadalmi megerősítéssel – például a családok pozitív megjelenítésével a médiában – támogatnánk, akkor újra „divat" lenne házasságban élni és több gyermeket vállalni. A gazdasági ösztönzők alkalmazása nagy potenciált rejt, hiszen a fiatalok számára a karrier és a pénzügyi siker prioritásokban a család mögött, időben azonban sokszor a családalapítás előtt jelenik meg: vagyis a fiatalok úgy gondolják, hogy gazdasági kényszerből kell a karrierjüket a család elé helyezni, hogy később „legyen pénzük gyereket vállalni".

A családról való gondolkodás fontos eleme az idősebb generációkkal való együttélés és együttműködés kérdése is. A magyar társadalom is öregedő társadalomként jellemezhető, vagyis az idősebb generációk egyre nagyobb számban és arányban vannak jelen. A fiatalabbak számára

ez sok pozitív lehetőséget rejt, hiszen így tovább számíthatnak családjuk támogatására – folyamatosan nő például a gyesre menő nagymamák száma, hiszen kedvesebbek és olcsóbbak a magánbölcsődéknél és bébiszittereknél –, illetve tovább élvezhetik szeretteik társaságát. A társadalmi működést tekintve azonban sok problémával is szembe kell néznünk: a nyugdíjrendszer jelenlegi állapotában biztosan nem fenntartható, az idősek ellátásának intézményrendszere fejletlen, illetve az egészségügy sincs felkészülve a növekvő leterheltségre. Ezek a rendszerszintű problémák megnehezíthetik az egyes családok helyzetét, hiszen intézményesített támogatás nélkül például egy háromgyerekes, dolgozó édesanya és édesapa számára minden jó szándék mellett is komoly terhet jelent egy beteg (nagy)szülő ápolása. A korfa aránytalansága és a várható élettartam növekedése (2025-re a nők várható életkora 80,5 míg a férfiaké 71,5 év) kapcsán az egyik leggyakrabban megfogalmazott remény az aktív életszakasz hosszabbodása. A tapasztalatokban gazdag munkavállalók foglalkoztatása komoly gazdasági potenciált rejt, míg az aktív szerepet vállaló idősek hozzájárulhatnak a családokra nehezedő nyomás csökkentéséhez. Ez a remény csak akkor válhat valóra, ha az élettartam növekedése az általános egészségi állapot javulásával társul.

Az egészség, az egészséges élet megvalósításának és megőrzésének lehetősége több dimenzióban is megjelenik a remények és félelmek között. A betegségek többsége környezeti és életmódbeli problémákat takar. Reményre ad okot a lakosság egészségtudatosságának erősödése, amely hozzájárulhat az emberek egészségi állapotának javulásához. Ez optimista becslések alapján az Európai Unió átlagához való felzárkózást is jelentheti. Az egészségügyi politikákban olyan innovatív megoldások is elképzelhetők, amelyek az embereket egészségük megőrzésére ösztönzik: bevezethető lenne például egyfajta bonus–malus rendszer, amelyben jutalmaznák azokat, akik vigyáznak az egészségükre, míg az egészségtelenül élőkre – például a dohányosokra – magasabb díjakat szabnának ki. Reményeink szerint az egészség fontossága a kormányzati politikákban is tükröződik majd, és az egészségügy működési feltételei is javulnak – e javulás főként az egészségügyben dolgozók munkakörnyezetének fejlesztésében és a dolgozók javadalmazásában valósulhat meg, hiszen ezek messze elmaradnak az uniós átlagtól. Az egészségügyi

ellátórendszerek helyzete azonban félelmek megfogalmazására is okot ad, hiszen a növekvő leterheltség a színvonal romlásához vezethet. Ez különösen az idősebb korosztályok ellátását és így egészségi állapotuk fenntartását veszélyezteti. A feltételek javulása mellett az egészségügy technikai fejlődésével is számolhatunk: a pontosabb diagnosztikai eszközök alkalmazása (mint például a testbe bejuttatott mikro méretű kamerák) lehetővé teszi a betegségek korai szakaszban történő gyógyítását, míg a gyógyszerkutatás fejlődése egyre több megoldást kínál, sokszor már a prevenció (például védőoltások) szintjén is. A tudományos kutatások jelenlegi eredményei reményt adnak az új alkalmazások elterjedésére: a géntérképünk megismerésétől a hibás gének kijavítását, a nanotechnológia fejlődésétől az emberi testbe beépíthető technológiák (például a látást segítő érzékelők) kifejlesztését reméljük.

Környezetünk állapotának romlása komoly félelem forrása, hiszen tudományosan bizonyított, hogy a levegő és a víz szennyezettsége több betegség okozója. A fizikai terhelésen kívül számolnunk kell a szellemi és lelki nyomással is. A stressz már Magyarországon is népbetegség, ennek további erősödésével kell számolnunk, hiszen az emberek jelentős része nem tud alkalmazkodni a gyors változásokhoz. Félő, hogy a 21. század a depresszió korszaka lesz.

Az egészség felértékelődése remélhetőleg együtt jár majd az egészségtudatosság erősödésével, és így a gyógyítás mellett a prevenció is fontos szerepet kap. Ennek két fontos dimenziója jelent meg kutatásunkban: a testkultúra és a táplálkozás fontossága. A testkultúra, leegyszerűsítve a sportolás tekintetében nagyon megoszlanak a vélemények: a mozgásszegény életmód terjedése és a túlzott médiafogyasztás már a jelenben is a túlsúlyos, mozgáshiányos gyermekek arányának növekedéséhez vezetett. Ez a negatív tendencia tovább erősödhet a jövőben. Optimista vélemények szerint a sportolás népszerűsége az egészség előtérbe kerülésével nőni fog, főleg, ha az oktatásban is hangsúlyosabb szerepet kap a testnevelés és a testkultúra. A sportolás ráadásul nemcsak egészségünk megőrzéséhez, de a közösségi szellem erősödéséhez is hozzájárulhat, hiszen a szabadidősportok családok és kis közösségek számára is értelmes időtöltést jelentenek. A wellness- és gyógyközpontok népszerűsége a sport és a pihenés összekapcsolódását jelzi. A remények között

ezek további erősödése, s a „kreatív turizmus" megjelenése és kiteljesedése is szerepel. A táplálkozás szintén vitatott téma, hiszen egyszerre jellemző az egészségtelen „műételek", cukrozott élelmiszerek, üdítőitalok elterjedése és az „egészségbolond" biokultúrák térnyerése. Ebben a kérdésben a média pozitív szerepet vállalhat, és tovább erősítheti a tudatos táplálkozás elterjedését, illetve növelheti az informáltságot. Remélhetőleg a magyar étrend egészségesebbé válhat, közelíthet a mediterrán diétához, a maihoz képest több zöldséggel és gyümölccsel dúsítva. Ez a diéta azonban nemcsak egészséges, de nagyon költséges is, ezért a félelmek között kiemelt helyen szerepel, hogy egyesek majd nem engedhetik meg maguknak az egészséges életmódot. A hátrányos helyzetű csoportok több szempontból is veszélyeztetettek, hiszen az egészséges életmód divatossá válásával a sport és az egészséges táplálkozás is drágábbá válhat, és az egészség luxuscikk lehet.

Az egészség komplex értelmezése túlmutat testünk fizikai állapotán: a lelki egyensúly kialakítását is jelenti. A stresszes életmód, a megoldatlan problémák és konfliktusok halmozódása komoly problémák forrása lehet a jövőben: a társadalomban drasztikusan megnőhet a szenvedélybetegek száma, hiszen a különböző drogok az egyszerű és gyors megoldás látszatát kínálják. A depressziósok száma nő, a társadalomba beilleszkedni nem tudók tömegesen fordulhatnak a deviáns viselkedési formák felé. Ijesztő tendencia, hogy már a gyerekek között is egyre több a hiperaktív és/vagy viselkedési zavaros, ez egyaránt jelezheti a gyerekekre helyeződő nyomás növekedését és a felnőttek türelmetlenségét, empátiahiányát. A remények erre fókuszálnak, amikor a társadalmi elfogadás fontosságára és a devianciák kialakulásának megelőzésére hívják fel a figyelmet. A fiatalok felvilágosítása, a betegek korai ellátása, az életminőség növeléséhez hozzájáruló pszichiátriai ellátás és a betegek civil képviselete mind része ennek az elképzelésnek. A gyógyszerkutatás területén történő előrelépés hozzájárulhat egyes betegségek, például a skizofrénia kezeléséhez, akárcsak a mentális betegségekkel járó neurológiai tünetek, például az epilepsziás rohamok megelőző kezeléséhez. A közösségi szerepvállalás kulcsfontosságú a pozitív jövőkép megvalósításához, hiszen egyes betegségek esetén a közösség megtartó szeretete terápiás erejű. A betegek szűkebb közösségének, családjának együttműkö-

dése is elengedhetetlen a megfelelő gyógyszeres kezelés, illetve a megfelelő és a betegen is élhető környezet kialakításához.

A tradicionális gyógyítás mellett egyre nagyobb teret nyerő alternatív gyógyítás a legtöbb esetben fokozottan törődik a test és a lélek együttes kezelésével. Túllép a „vegyél be rá egy tablettát" megközelítésen, és komplexebb megközelítésben az egész embert vizsgálja. Ez a hozzáállás reményt keltő, hiszen klinikailag alátámasztott, hogy a lelki és testi betegségek sok esetben együtt járnak, vagy akár egymás okozói is lehetnek. Sajnos, egyelőre a tudományosan nem bizonyított eredményességű, de ügyesebben hirdetett alternatív módszerek kétes alkalmazásai is gyakoriak. Reményeink szerint 2025-ig „tisztul" egy kicsit a kép, és sikerül az alternatív és a komplex tradicionális orvoslást komplementer módon használni és gyakorolni.

A hátrányos helyzetű csoportok veszélyeztetettsége a fizikai és szellemi állapot tekintetében is kiemelkedő, közülük sokuknak erős kirekesztettséggel kell együtt élniük. Különösen nehéz a kisebbségek, főként a cigány etnikumhoz tartozók helyzete, hiszen ők több tekintetben is kimaradnak a társadalmi-gazdasági fejlődésből: az alacsony képzettség, a munkanélküliség és részben ezek eredőjéből adódó társadalmi elutasítás a jövőben a kisebbségi lét meghatározó eleme lehet. A roma kisebbség esetében nagy a veszélye egy „negatív spirál" kialakulásának: a hátrányos helyzetből adódóan az etnikum tagjai kirekesztődnek bizonyos társadalmi folyamatokból (például a virtuális közegben folyó közösségi tevékenységekből), ez pedig tovább fokozza elszigeteltségüket. A lemaradás tovább rontja például munkavállalási potenciáljukat, amely könnyen gazdasági lecsúszást idézhet elő. A szegénységgel küzdő romacsoportok így már nemcsak a kisebbségi létből közvetlenül származó hátrányokkal néznek szembe, hanem annak továbbgyűrűző hatásaival is. A reménytelen helyzet könnyen agressziót szül, tovább erősítve a többség elutasítását a csoport irányába. Reményre ad okot azonban, hogy mára már a többségi társadalom tagjai is felismerték, hogy ennek a helyzetnek a feloldása az altruizmuson túl saját érdekük is, hiszen az agresszió a társadalom egészét is veszélyezteti, illetve a társadalmi konfliktusok és a gazdasági nehézségek rontják az ország hatékonyságát és versenyképességét.

A társadalmi konfliktust tovább mélyítheti az „új" kisebbségek megjelenése, amely természetes velejárója az egyre erősödő migrációnak. A konfliktushelyzet élesedése társadalmi instabilitáshoz vezethet, ezt a jövőben csak a bevándorlókkal és a kisebbségekkel szembeni elfogadás és kooperáció oldhatja fel. Optimista elképzelések szerint a hazánkban élő nemzeti kisebbségek a kulturális identitás és a gyökerek megőrzése mellett konfliktusmentesen válhatnak a hazai közösség részévé. A kirekesztett csoportok kapcsán külön kell szólnunk egy speciális csoportról, a hajléktalanokról, akik nem történelmi-társadalmi okokból, hanem elsődlegesen gazdasági kényszerből kerültek kiszolgáltatott helyzetbe. Helyzetük jelenleg megoldatlan, ami félelmekre ad okot, hiszen miközben a csoport létszáma gyarapodik, az ellátó intézmények fejletlenek és nem képesek megbirkózni a problémával. Reményre csak az adhat okot, ha társadalmi és politikai szinten egyaránt felismerik a probléma fontosságát, és az alapellátás kialakításán túl felismerik a probléma mögött rejlő embert, s ennek megfelelően komplex programot valósítanak meg a jelenség átfogó kezelésére és a társadalomba visszavezető utak kialakítására.

A kisebbségek és a hajléktalanok problematikája nem teljes a bűnözés és bűnmegelőzés tárgyalása nélkül, hiszen ezek a csoportok hagyományosan túlreprezentáltak mind az elkövetők, mind az áldozatok között. A félelmek alapján tovább erősödik az ún. „megélhetési bűnözés", illetve új formák jelennek meg: egyre inkább elterjed az IT-bűnözés, a gazdasági bűnelkövetés (befektetési csalás, lakásmaffia), amelyek a korrupció további erősödésének is melegágyai. A közvetlenül érintett áldozatokon túl ezek a bűncselekmények veszélyeztetik a társadalom általános állapotát is: a bűnözés növekedése bizonyos környékek elslumosodásához vezethet (amikor a kicsit jobb gazdasági háttérrel bírók elmenekülnek egyes kerületekből), a korrupció csökkenti az államba vetett bizalmat és a jogkövetési hajlandóságot, míg a gazdasági bűnelkövetés a társadalmi megújulás fontos alapfeltételét, az egymásba vetett bizalmunkat ingatja meg. A problémák között itt is megjelenik a külső fenyegetettség: szélsőséges esetben a politikai terrorizmus és a nemzetközi bűnözés összefonódik a hazai bűnözéssel, szinte lehetetlen feladat elé állítva a magyar bűnüldözést. A remények között megfogalmazódó meg-

oldási javaslat a nemzetközi szervezetekkel való szorosabb együttműködés, amely a gazdasági bűnüldözés hatékonyságát is növelheti: a digitális bűncselekmény nem ismer határokat, így a bűnüldözés csak nemzetközi összefogásban lehet hatékony. Érdekes momentum a bűnüldözésben a civil szféra szerepének lehetséges növelése: a civil szervezetek egyrészt a prevenció megerősítésében vállalhatnak fontos szerepet (lásd polgárőrség), másrészt pedig önmagunk is kiszűrhetjük a bűncselekmények egy részét (például az adathalászat felismerése és elutasítása által). Prevenció tekintetében a társadalmi morál erősödése csökkentheti a bűnszövetkezetekhez való csatlakozásra hajlamos személyek számát.

A fentiekben felvázolt problémák közös jellemzője, hogy a remények oldalán megjelenő megoldási javaslatok civil tudatosságot és informáltságot feltételeznek. A technológia fejlődésével az információ ma már gyorsan és viszonylag olcsón elérhető, az elérés azonban nem jelenti az információ értelmezésének képességét. Az új – digitális vagy információs – társadalomba való beilleszkedés feltétele a személyre szabott, hatékony oktatás kialakítása. Az új eszközök az oktatásnak nemcsak a tartalmát, hanem a módszerét is forradalmasíthatják, hiszen új értelmet nyerhet a távoktatás. A hagyományos iskolarendszer mellett megerősödhetnek az alternatív tanulási formák is, mint például a mobil tanulás vagy a közösségi tanulás és tudásgenerálás. A korszerű technika segítségével a megújuló társadalomirányításban újfajta lehetőség nyílik az egyénnek és a közösségnek egyaránt előnyös ismeretek terjesztésére, továbbá kiterjedt nyilvános interaktivitásra és párhuzamos dialógusokra. Ez reményt ad az emberi személyiség kiegyensúlyozott, derűs és egyben kötelességtudó, felelős értékszemléletének, tartalmas életvitelének előmozdítására is. A remények megvalósulását veszélyezteti azonban az oktatási rendszer rugalmatlansága és az oktatók félelme az új kihívásoktól. Az elutasítás következményeképpen az újítások csak elszigetelten jelennek meg a rendszerben, ez pedig rontja az oktatás színvonalát, a pedagógusok megítélését és a társadalom képzettségének színvonalát is. Alternatívaként jelenhet meg az önálló tanulás vagy az otthoni tanulás elterjedése is, ám ez egyelőre még nagyon elszigetelt jelenség a társadalomban. Az otthoni tanulást választó családok általában elégedetlenek az oktatás minőségével és/vagy a hagyományos oktatási módszerekkel,

ezért a szülők saját kézbe veszik a gyerekek oktatását. A jelenség megítélése jelenleg nem egyértelmű, hiszen az otthon oktatott gyerekek fontos közösségi élményekből maradnak ki, továbbá a túlságosan egyéni tananyag és hozzáállás miatt kételyek merülnek fel az oktatás tematikájára vonatkozóan. Amerikai felmérések azonban azt mutatják, hogy az aktív szülői támogatás nagymértékben hozzájárul a gyerekek személyiségi és szakmai fejlődéséhez, így ezek a gyerekek sikeresebbek lesznek későbbi életük során.

Az oktatás megújítása szükséges, de nem elégséges feltétele a társadalmi megújulásnak: a megújulás forrása nemcsak az informáltság és a tárgyi tudás növekedése, hanem az alternatív gondolkodásmód kialakítása is. Ezt az új szellemiséget nagyon nehéz „megfogni", leginkább a kreativitás és a komplex szemlélet felől lehet megközelíteni. A kreativitás jelentőségét a jövő formálásában térségfejlesztő kollegánk és művész kutatótársunk is vallja. A komplex szemléletmód, a kreativitás közös alkotóműhelyben bontakozhat ki igazán, ahol a művészet az egymástól eltérő kultúrák, vallások, szellemiségek és stílusok között kreatívan átívelő hidat képez. A közösség erejével, az egyes emberek tudásának szinergiájával lehet összekötni az archaikust a modernnel, a művészetet a sporttal, a múltat a jelennel és a jelent a jövővel. Ez a közösségi cselekvés aktív részvételt igényel, ami az egyes emberek számára komoly energia-befektetést jelent: a passzív szórakozás (például tévénézés) helyett aktívnak kell lenni, közösségekbe kell menni, ott másokra és saját magára is figyelni. A munka ahelyett, hogy élesen elválna a magánszférától, sokkal jobban egybe fog folyni azzal. Vagyis az emberek a fent említett kreatív közösségi élményt egy munkahelyi közösségben fogják átélni és megvalósítani. Ez a fajta munkavégzés új vezetési és szervezeti kultúrát igényel, amely kiterjedt problémamegoldó és kommunikációs képességeket feltételez.

Az oktatás megújítása tehát mindenképpen kívánatos, azonban ne feledkezzünk meg a veszélyeiről sem. A jelenlegi tendenciák alapján ugyanis nem egyértelmű, hogy a jövőben Magyarországon minden társadalmi csoportnak egyenlő esélye lesz az IT-hálózatok elérésére és használatára: egyrészt nem egyenletes az infrastruktúra kiépítése, másrészt az elérés még mindig költséges, harmadrészt a használathoz olyan

tudás szükséges, amely nem áll mindenki rendelkezésére. A kor, az iskolai végzettség és a területi elhelyezkedés három olyan változó, amelyek mentén a félelmek szerint tovább mélyülhet a digitális szakadék, tovább erősítve a lemaradók kilátástalan helyzetét. Reményre ad okot, hogy a társadalom viszonylag korán felismerte ezt a problémát, és már a jelenben is megjelentek olyan kezdeményezések, amelyek a társadalom digitális kettészakadásának enyhítését és a társadalmi összhang megteremtését célozzák. A kezdeményezések megerősödése hatékony eszköze is lehet a leszakadó rétegek integrálásának.

A digitális szakadék áthidalása nemcsak oktatási szempontból fontos, hiszen a digitalizáció több területen is meghatározóvá válik. A társadalom minden tagja számára releváns kérdés például az e-közigazgatás kiépülése és térnyerése, amely reményeink szerint hozzájárul az államigazgatás gyors, hatékony és költségkímélő működéséhez, a lakossági ügyek gördülékeny intézéséhez és a vállalkozások versenyképességének növeléséhez is. A millenniumi generáció már a „digitális bennszülöttek világa", akik otthonosan mozognak az e-világban és kihasználják annak előnyeit. A virtuális világ napjainkban is meghatározó része a fiatalok életének, és várhatóan a jövőben ez még inkább jellemző lesz. A közösségépítő portálok sikere és a fájlmegosztó rendszerek felhasználóinak exponenciális növekedése abba az irányba mutat, hogy a virtuális és a fizikai terek egymás mellett fognak létezni. A virtuális jelenségekkel szemben még mindig tartja magát az a széles körben elterjedt félelem, miszerint a digitális kapcsolattartás tovább erősíti a társadalom individualizálódását és az elidegenedés folyamatát. A reménykedők ezzel szemben az új közösségek felépítésének lehetőségeit és a kommunikáció megkönnyítésével és gyorsításával a szorosabb emberi kötelékek kialakítását emlegetik. A virtuális világ jellemzőinek előrejelzése nagyon bizonytalan, ebben a kiszámíthatatlan emberi tényező – a felhasználó – a döntő: a mesterséges intelligencia fejlődésével növekvő számban jelen levő virtuális identitások (amelyekhez nem rendelhető egyértelmű „gazda", azaz felhasználó) például virtuális barátnak is tekinthetőek, vagy rendkívül okos sakkellenfélnek, illetve az emberi kreativitás kivételes termékeinek. Egy dologban azonban szinte minden szakértő egyetért: a digitalizáció, a virtuális tér és az e-alkalmazások terjedése tovább erősítik a digitális szaka-

dék okozta félelmet, hiszen a magyar lakosság egy része (főleg az alulképzettek és a kisebbségi csoportokhoz tartozók) nem tudja kihasználni az új lehetőségeket, így még inkább a társadalom perifériájára szorul.

A szegénység, a társadalom perifériájára való szorulás egészségügyi problémákkal is együtt jár: az egészségügyi finanszírozás várhatóan nem tud lépést tartani a védőoltások fejlődésével, így egyre növekvő számban lesznek jelen a fizetős szolgáltatások a rendszerben. Az egészségmegőrző életmód is drága: a sportszerek és az egészséges élelmiszerek könnyen luxuscikké válhatnak. Az átmeneti problémák – például az átmeneti munkanélküliség – ebben a negatív spirálban könnyen lecsúszáshoz vezethetnek, amelynek csak egy közösségi háló képezhet gátat. A támogató intézményrendszer – mint például az átképzési programok finanszírozása – fontos kapaszkodó, azonban igazi megtartó erővel csak a kisközösségek bírnak: azok az iskolák, amelyek egy-két tanuló számára ösztöndíjat biztosítanak, azok a falvak, amelyek új munkahelyek teremtéséhez pénzt pályáznak és azok a családok, amelyek támogatóak.

A szakértői vélemények világosan tükrözik az egyének és a kisközösségek felelősségét, hiszen minden változás társadalmi keretben jelenik meg. A szakértők által megfogalmazott félelmek egy része így az „egyéni félelmektől való félelem", vagyis az, hogy a társadalom nem fogadja be az újításokat, ellenzi azok alkalmazását, és így nem használja ki az innovációban rejlő potenciált, visszavetve ezzel a fejlődést. Láthatjuk azt is, hogy a szakértők többsége kritikus kérdésként kezeli az egyének közösségbe való rendeződését: bizonyos gazdasági-társadalmi folyamatok (mint például a globalizáció) a társadalom számára negatív tartalmakat is hordoznak (elszegényedés, digitális kiszolgáltatottság), amelyeket csak közösségi összefogással lehet ellensúlyozni. A leszakadó egyéneket csak a közösség ereje képes megtartani. A megfogalmazott *remények ennek a közös felelősségnek a felismerését tükrözik*: ha az egyének túl tudnak lépni saját kis világukon, akkor felismerhetik *a közösség jövőformáló erejét*. A lentről felfelé építkezés lehet az igazi újdonság, amelyet a rendszerszintű feltételek csak támogatni vagy ösztönözni (rosszabb esetben hátráltatni) tudnak.

Az egyén, illetve a különböző közösségekbe szerveződő egyén tehát *kulcsszereplő*, az azonban még kérdéses, hogy ő ezt mennyire ismeri fel.

Mennyire vannak tudatában az emberek saját jövőformáló erejüknek? Hogyan képzelik jövőjüket, mitől félnek és miben reménykednek? Az egyéni vélemények és attitűdök egy-egy kritikus folyamat kimenetelét is eldönthetik. Kutatásunk következő lépcsőjében ezért az egyéni nem szakértői jövővárakozásokat térképeztük fel.

Nem-szakértői vélemények

A nem szakértői megkérdezésekkel arra kerestünk választ, hogy a jövő generációja – elsősorban a felnőttkor küszöbén lévők, azaz a pályaválasztás előtt álló középiskolások, továbbá a szakmai és személyes életpályájukat tervező felsőoktatásban tanulók – hogyan fog viszonyulni a világhoz: miként szeretnének élni, milyen körülmények között, milyen családi kötelékben, hol, milyen munkát végeznének, és hogyan viszonyulnak a társadalmi és a környezeti problémákhoz.

A középiskolások válaszai alapvetően olyan generációt mutatnak, amely tisztában van a lehetőségeivel, de kényelemből nem mindig él azokkal, illetve azokat inkább csak saját boldogulása céljából, nem pedig az értékmegóvás és a globális fejlődés érdekében használná ki. Ezért nem hibáztathatjuk őket, de tisztában kell lennünk azzal, hogy ez olyan jövők kialakulását vetíti előre, amelyek kevésbé tudatos és felelősségteljes társadalmon alapulnak, inkább a fogyasztó és önző egyének sokaságán.

A középiskolások 79%-a, a felsőoktatási hallgatók 91%-a biztos abban, hogy szeretne családot alapítani az élete során, és mindössze 3, illetve 2%-uk utasítja el teljesen a családalapítás gondolatát. A nők egyértelműen hamarabb szeretnének családot, mint a férfiak. Az egyetemisták szerint a család központi szerepet játszik majd 2025-ben: többgenerációs nagycsaládok, zöldövezetben, nyugodt körülmények között élnek, de a karriert sem feledik, amely a család jólétét biztosítja. Biztosra veszik az öregedő társadalom problémájából adódó negatív következményeket, miszerint az idősek eltartása komoly társadalmi probléma lesz majd. *Már most félnek a stressz következményeként fellépő egészségkárosodástól.* Ennek az lehet az oka, hogy már most feszített az élettempójuk, és nem remélik ennek mérséklődését. A középiskolások körében végzett felmérések szerint a testmozgás elsősorban nem családi tevékenység. Ez

arra utal, hogy a testmozgás kevésbé fog beépülni a fiatalok hétköznapjaiba – hacsak nem lesz az iskolákban igen erős az ilyen irányú nevelés, aminek fontosságát az is erősíti, hogy a jövőbeni fiatalok várhatóan kevésbé lesznek egészségesek, mint a mostaniak.

A középiskolások között lényegesen magasabb azok aránya, akik *külföldön szeretnének élni*, mint a felsőoktatási hallgatók körében. A középiskolások közül a fővárosiak fele maradna csak Budapesten, a nagyvárosokban lakók kétharmada szintén nem menne Budapestre, de kisközségbe sem, viszont a falun lakók többsége nagyobb településre költözne, vagy bizonytalan a kérdésben. Mondhatjuk tehát, hogy a legkisebb megtartó ereje a községnek van. A legtöbben családi házban szeretnének lakni, néhányan belvárosi lakásban, társasházban vagy tanyán. Alig van, aki panellakásban szeretne élni. A külföldön tanulást 2025-ig többen tartják valószínűnek, mint akik ezt nem, és a középiskolások majdnem fele szeretné nagyon, hogy ez bekövetkezzen. A lakóhely változtatását az élet menetének megfelelően inkább kevésbé szeretnék, és kicsit kevesebben valószínűsítik ezt, mint akik nem tartják azt esélyesnek, hogy költöznek, például a munkájuk miatt. A nyelvtudás fontos célként szerepel, de elsősorban az angolt és más, ma népszerű nyelveket jelöltek meg a válaszolók, tehát nem nagyon gondolkodnak a nyelvek népszerűségének megváltozásában. Szomszédjaink nyelveit nem is említették. A középiskolások közül sokan valószínűsítik, és még többen szeretnék, hogy *2025-re több szakmát és diplomát szerezzenek*. Ezek szerint *már nem újdonság számukra a több lábon állás*: nem csak lineárisan gondolkodnak, hanem tisztában vannak azzal is, hogy nekik is kell tenni a változásokért, és alkalmazkodniuk kell a körülményekhez.

A középiskolások 92%-a, a felsőoktatási hallgatóknak 96%-a szeretne munkát vállalni 2025-ig, továbbá mindkét csoportban 2–2% azok aránya, akik nem szeretnének dolgozni – a többiek bizonytalanok. A középiskolások munkával kapcsolatos válaszai alapján azt a képet látjuk, hogy bár *a robotizált munkákat valószínűsítik, ezt kevéssé szeretnék. Ezzel szemben a háztartási munka automatizációját jobban szeretnék, mint amennyire azt valószínűnek tartják*. Azt a következtetést vonjuk le, hogy bár a jövendő munkahelyüket féltik a robotoktól, a kötelező felada-

tokat – mint például a házimunka – szeretnék redukálni, minél kevesebb fáradságos ráfordítással elvégezni. A négynapos munkahetet sokan szeretnék, hogy bekövetkezzen, de kevésbé valószínűsítik. Ez azt jelzi, hogy *a munkára nem úgy gondolnak elsősorban, mint az a tevékenység, amelyet a társadalom tagjaként elvégeznek, közben szellemileg fejlődnek, és szeretik azt, hanem úgy tekintenek rá, mint egy szükséges rossz, ami az élet velejárója.* Ha kevésbé vagyunk kritikusak, akkor azt a következtetést vonjuk le, hogy szeretnének olyan intenzív aktivitást végezni, amely négy nap alatt hatékonyabb, mint öt nap alatt, és a társadalmi-gazdasági berendezkedésre is olyan irányt várnak, amelyben a munkaidő rövidül. Valószínű, hogy inkább arról van szó, hogy a munka mai megítélése nem egészséges, és ezért szeretnék, hogy az kevesebb időt vegyen el az életükből. Ráadásul sokan valószínűsítik a rendszeres külföldön töltött pihenést, és háromnegyedük nagyon szeretné, hogy ez valósággá is váljon. Arra vágynak tehát, hogy kevesebb munkával sokkal többet fogyaszthassanak, amely természetes a mai társadalmunkban, viszont a jelenlegi berendezkedés és folyamatok mellett teljesen irreális. Tenni kell azért, hogy ez átértékelődjön bennük.

Az iskolai helyett az otthoni internetes tanulás, az internetes közösséghez és az érdeklődési körnek vagy szakmának megfelelő csoporthoz való tartozás, a férfiak által használt fogamzásgátló tabletta, a más etnikumú emberek befogadása a személyes környezetbe, a többféle vallás/hitvilág megismerése *megosztja a középiskolásokat*. Társadalmon belüli feszültséghez vezethetnek, ha ezek a kérdések felerősödnek az életükben, mert ezek közös jellemzője, hogy jelentős hatással vannak a hagyományos társadalmi szokásokra. A használati tárgyak beszéddel való irányítását, a háztartási munka automatizálását, az alternatív gyógymódok gyors elterjedését, a hivatali ügyek virtuális intézését, valamint több külföldi barátot azonos mértékben valószínűsítenek és szeretnének, a bankjegyek és pénzérmék teljes bevonását azonosan nem szeretnék, és nem is valószínűsítik. Ezekről azt gondoljuk, hogy mivel nagyjából azonos a valószínűség és az érzelmi viszonyulás, ezért később az esetleges bekövetkezés vagy be nem következés nem okoz majd nagy feszültséget. A válaszok önmagukban nem jeleznek sem reményt, sem félelmet, csak maga a semleges viszonyulás adhat okot reményre vagy félelemre, va-

gyis hogy nem okoznak belső feszültséget, de nem is látunk törekvést a fiatalok körében ezek befolyásolására.

A középiskolások közül a születendő gyermek nemének meghatározását, az azonos nemű párok házasságát és örökbefogadását sokan teljesen elutasítják, de valószínűnek tartják, hogy bekövetkezik. A hagyományos élelmiszerek kiszorulása a génkezelt termékek által valószínűnek tűnik a középiskolások számára, többségük azonban mégis teljesen elutasítja ezt. Ugyanez elmondható arról a kérdésről is, hogy az állam a mostaninál több személyes adatot tárolna. *A legtöbben biztosra veszik, de emellett teljesen elutasítják az egészségügy és az oktatás „fizetőssé" válását.* Ezek a válaszok azt jelzik, hogy kevésbé toleránsak olyan kérdésekben, amelyek bizonytalan jövőt, kimenetelt hordoznak, és kevés az információ róla. Ez mindenképpen kritikus és kissé szkeptikus generációt mutat, amelynek fontos a személyes szabadság és a hagyományok, a hagyományos megoldások tisztelete, mindemellett tájékozatlanok és kevés információ alapján ítélnek. Reméljük, hogy tájékozatlanságuk mérséklődni fog, és tájékozottságuk növekedésével bölcsebben tudnak majd ítélkezni.

A középiskolások egy része sokkal jobban szeretné, mint azt várja, hogy a betegségek génterápiával és nanotechnológiával gyógyíthatóak legyenek. Érdekes, hogy a kettő közül a középiskolások inkább a génterápiát részesítik előnyben. Elképzelhető, hogy a nanorobottal való gyógyításra vonatkozó kérdést azért utasították el, mert nem általánosságban, hanem a válaszolóra vonatkozóan kérdeztük, és *a személyes szférába nehezebben „engedik be" az újdonságokat*. Az egyetemisták másik csoportja szerint az energiagazdálkodás, az éghajlatkutatás, az orvostudomány, a bio- és nanotechnológia nagy hatással lesz az emberek jövőjére, de például az infokommunikációs technológia nem frekventált, amely pedig megalapozója lehetne az új technológiák elterjedésének és használatának. Ahogy a társadalom egészét, úgy a középiskolásokat is megosztja az eutanázia kérdése. A lakóhely nagyságával növekszik az eutanázia jövőbeli lehetőségének elfogadása, vagy legalábbis a közömbösség, tehát a nagyvárosokban jobban elfogadott. Egy másik, szintén legalizálást érintő és mostanság nagy társadalmi vitákat kavaró kérdés a könnyűdrogok liberalizációja. Bár a nagy átlag erősen elutasító, ez a kér-

dés egy jól körülhatárolható csoport preferenciáját elnyerte. A droglibe-ralizáció egy másik preferenciával függ össze, mégpedig a dohányzással: aki valószínűnek tartja, hogy a jövőben dohányozni fog, az a könnyű drogok legalizálása mellett áll ki.

Kevésbé szeretnék, mint azt várják, hogy az internetes kereskedelem kiszorítsa a hagyományos kereskedelmet, hogy Magyarország a nyugat-európai országokhoz hasonlóan kívánatos célpontja legyen a külföldi bevándorlóknak, hogy a hivatalos ügyeket európai uniós hivatalokban intézzük, vagy azt, hogy megépüljön egy második atomerőmű Magyarországon. A középiskolások fele közömbös azzal kapcsolatban, hogy az európai parlamenti választás fontosabb esemény legyen-e, mint a hazai országgyűlési. A felsőoktatási hallgatók már határozottabbak, mert ők inkább azt preferálnák, ha ez nem következne be, és ezt valószínűnek is tartják. Mind a két csoport egybehangzó véleménnyel van arról, hogy nem nagyon szeretnék, hogy csak két párt közül választhassunk Magyarországon 2025-ben, és ennek megfelelően sokuk szeretné, ha új pártok alakulnának addig. A felsőoktatási hallgatók zöme azt gondolja, hogy nem követne el törvénysértést (adócsalás, sikkasztás, korrupció), azt kivéve, hogy *közülük minden második töltene le jogvédett anyagokat*, illetve gondolja, hogy időnként hazudni fog.

A feltett, jövőre vonatkozó *kérdések közül sok olyan volt, amelyben egyértelműen a negatív jövőalternatívát tartották valószínűbbnek*: több árvíz, betegség és katasztrófa. Ez magyarázható a hiányos információ gyors áramlásával, ahol a nagy többségnek nincs ideje a hír végére járni, és csak a szenzációhajhász szalagcímeket jegyzik meg. Nem értékelik a bekövetkezés valószínűségét, csak a negatív üzenet marad meg. Sokan közömbösek aziránt is, hogy az éghajlatváltozás miatt mediterrán típusú növényeket termesztünk-e Magyarországon 2025-ben, vagy sem. Félelmekkel teli realitás jellemzi a felsőoktatás hallgatóit az események bekövetkezésének valószínűsítésében, hiszen valószínűnek tartják *a társadalmi olló szétnyílását*, a lakosság számának drasztikus csökkenését 8 millióra és a nagy, több áldozatot követelő árvíz lehetőségét. A terrorizmust is jelentős problémának prognosztizálják a jövőben, továbbá új gyógyíthatatlan betegségek megjelenésével számolnak. Egyetlen pozitívumként a gyorsabb közlekedést gondolták lehetséges-

nek. Viszont azt nem gondolják, hogy 2025-re az ivóvíz értékesebb lehetne az olajnál.

Fontos megjegyeznünk, hogy a középiskolásoktól az ökotermékek termelésére és az eutanázia legalizálására vonatkozó kérdésekre *a többihez képest kevés válasz* érkezett. Ez azt jelzi, hogy vagy nem tudják, hogy mit jelentenek pontosan ezek a kifejezések, vagy ha tudják, akkor sem viszonyulnak hozzájuk pozitívan vagy negatívan, mert nincs véleményük, nem esik bele a fókuszukba, és ezért nem is jelöltek meg semmit. Ez mindkét esetben tanulságos, ugyanis fontos és a jövő sokat vitatott témái ezek, amelyekről többet kellene hallaniuk, és kellene, hogy legyen véleményük is a témában. Ezért különösen meglepő, hogy a legtöbben a génterápiás gyógyítással kapcsolatban nyilvánítottak véleményt. Érdekes és tendenciaszerű, hogy azok, akiknek a jelenlegi állapot éppen elég megfelelő, azok a technikai fejlődést és a bürokrácia egyszerűsödését sem kívánják. A változást remélők mindig pozitív irányban lógtak ki, nem volt olyan változás, amelyet ne tartottak volna valószínűbbnek az átlagnál. Hasonló a helyzet azokkal is, akik félnek a jövőtől. Ez arra enged következtetni, hogy az érzelmi töltet – és nem annak pozitív vagy negatív iránya – befolyásolja a jövőképüket.

Általánosan elmondható a középiskolásokról, hogy *a változást kedvelők inkább hedonisztikus életvitelt folytatnak, míg az azt elutasítók inkább otthonülők és nincs semmiféle szenvedélyük*. A változást elfogadók és az azt elutasítók közötti különbség a szabályok megítélésében van. Az előbbiek inkább elfogadják a szabályokat, míg az utóbbiak, ha lehet, inkább kibújnak azok alól. Az egyetlen releváns társadalmi mutató, amely ebben az esetben hatást gyakorolhat, az a jövedelem, mert *azok utasítják el inkább a változást, akik rosszabb jövedelmi helyzetben vannak*. A változást elutasítók kisebb arányban mennének külföldre dolgozni, illetve inkább itthon alakítanák ki egzisztenciájukat, ellentétben a változást kedvelőkkel vagy az azt elfogadókkal. A változást kedvelők inkább a fővárosban szeretnének élni, az elutasítók nagy százaléka még nem tudott dönteni ebben a kérdésben. Az elutasítók jellemzően a bizonytalan kategóriában felülreprezentáltak, illetve jellemző még rájuk, hogy nagyobb arányban gondolják azt, hogy a lakosság életminősége a jövőben romlani fog. Bár a feltárt kapcsolat gyenge, a fővárosban jellemzően olyanok élnek,

akik céltalanok. A sorshívők, akik úgy vélik, hogy a sorsuk előre megírt, és ezért ők nem tesznek semmit jövőjük érdekében, főként falun laknak.

Láthatjuk, hogy *a jövőt meghatározó generációhoz tartozó fiataloknak érzékelhetően már most igen sok olyan félelme (és reménye) van, amelyek a későbbiekben meghatározóak lehetnek.*

Alternatív forgatókönyvek és komplex jövőalternatívák

Az alternatív forgatókönyveket a magyar fiatalok eltérő jövőattitűdjei alapozzák meg. A hazai középiskolások és egyetemisták-főiskolások – mint a millenniumi generáció reprezentatív képviselői – nem gondolkodnak egységesen a jövőről, de csoport szintjén (a középiskolások körében: racionálisak, nyitottak, jó gyerekek, tudatosak, kallódók, rettegők és céltalanok csoportjai, az egyetemisták és főiskolások körében: életvezető-mérnökök, kincstári optimisták, céltudatosan simulékonyak, vészmadarak és kallódók csoportjai), megjelennek a jellemző jövőattitűdjeik. A csoportok reményei és félelmei, világképük, és a jövőért végzett vagy tervezett tevékenységeik jellemzőek az egyes csoportokra, de különbözőek a csoportok között. A csoportok eltérő vélekedése *forgatókönyvekbe (szcenáriókba)* rendezhető.

Fiataljaink leginkább az értékekben különböznek egymástól és abban, hogy a cselekedeteik a társadalom fejlődését segítik, vagy a hanyatlását készítik elő. A magyar fiatalok *gondolkodásában megjelenő értékbeli eltérések* különösen a közösségi és az egyéni értékek mentén jelennek meg (vannak például olyanok, akik segíteni próbálnak a társadalom elesett tagjain, míg mások csak a saját jövőjükkel törődnek). A *fiatalok* jövőért végzett/végzendő *cselekedeteiben* pedig a *társadalmi haladás/fejlődés és a stagnálás/hanyatlás mentén* fedeztünk fel különbségeket (vannak olyan fiatalok, akiknek tevékenysége vagy tervezett tevékenysége az egész ország fejlődését előreviszi, mások közömbösek ez iránt, és cselekedeteik csak önmaguk vagy csak a családjuk gazdagodását és előrehaladását segítik elő). *Szcenárióváltozókként,* azaz a szcenáriók koordinátáiként *ezért ezt a két, kritikusan instabil tényezőt – az értékeket és a társadalmi fejlődést – választottuk.* E két szcenárióváltozó mentén négy stratégiaformáló jelentőségű alternatív forgatókönyvet határoztunk meg hazánkra 2025-re (*1. ábra*).

Közösségi értékek

4. forgatókönyv: *Együtt sodródunk és dagonyázunk* **Stagnálás/hanyatlás**	1. forgatókönyv: *Egyén a közösség hálójában* **Növekedés/Fejlődés**
3. forgatókönyv: *Magunkra hagytak, magunkra maradtunk*	2. forgatókönyv: *Individualisták társadalma*

Egyéni értékek

1. ábra. Alternatív forgatókönyvek

A közösségi értékek és a haladásra, fejlődésre törekvés jellemzi a középiskolások közül a „nyitottak"-at, a „racionálisak"-at és a „jó gyerekek"-et, az egyetemista/főiskolás vizsgáltjaink közül az „élettervező-mérnökök"-et és a „kincstári optimisták"-at. A középiskolások körében ez a három csoport a válaszadók közel felét (46%-át), az egyetemista/főiskolás vizsgáltjaink között a minta 40%-át adják. Elsősorban őrájuk alapozva történhetnek majd jelentősebb pozitív változások, azaz 2025 körül olyan Magyarország alakulhat ki, amelyben *az ő értékrendjük lehet meghatározó*, feltéve, hogy nagy változást okozó külső körülmények nem teszik ezt lehetetlenné. Az egyik lehetséges forgatókönyvben ezért 2025-re dominálhatnak a közösségi értékek és a haladás/fejlődés. Ezt írjuk le az *1., azaz az „Egyén a közösség hálójában" megnevezésű forgatókönyvben.*

A válaszadó fiatalok 23–25%-ánál (a középiskolásoknál a „tudatosak", az egyetemisták/főiskolásoknál a „céltudatosan simulékonyak" körében) kifejezetten megjelenik az *individualista gondolkodás,* azaz dominálnak az egyéni értékek és érdekek. Az így gondolkodó fiatalok – minthogy dolgozni szeretnek – olyan gazdagodást és előrehaladást idézhetnek elő az egyének szintjén, amely megjelenhet a társadalom egészé-

nek fejlődésében is. Ha ez a szemlélet és az ehhez társuló cselekvés dominánssá válik, akkor az így gondolkodó fiatalok önző, de a közösség fejlődése szempontjából többé-kevésbé pozitív irányba mutató társadalmat alkothatnak. Ilyet írt le a *2. forgatókönyv, az „Individualisták társadalma”.*

A fiatalok nem elhanyagolható százaléka retteg a jövőtől, más része nem találja a helyét. Dacosan kallódó „rettegőket” és „kallódókat” a mai 18 évesek között együttesen 15%-ban találunk, a felsőfokú képzésben résztvevők között 21%-ot tesznek ki a „vészmadarak” és 14%-et a „kallódók”. Félelmüket és sajátos reakciójukat az adott helyzetre fokozhatja a multinacionális vállalkozások erőteljes gazdasági uralma. Ilyen helyzetben a magyar közösségek nem jutnak jelentős szerephez, nem lesz lehetőségük és/vagy erejük a magyarság érdekeinek jelentős mértékű figyelembevételére. A körülmények miatt lehetséges, hogy ők kerülnek többségbe, és megvalósítják a *3. forgatókönyvet,* amelyben az egyéni félelmek a társadalom hanyatlását, jobb esetben stagnálását idézik elő. Ebben a társadalomban az egyének érzése: „*Magunkra hagytak, magunkra maradtunk*”.

A vizsgált középiskolások közel egyötöde (16%-a) – a „céltalanok” – *közönyös közösségi játékokba, felelőtlen „dagonyázásba” merül.* Nem tarthatjuk kizártnak, hogy az egész világ állapota olyan mértékben romlik, hogy a magyar lakosság körében is elterjed ez a gondolkodás és „tevékenység”. A többség nem fogja értelmét látni annak, hogy igyekezzen sorsát jóra alakítani, de még annak sem, hogy rettegjen, vagy dacoskodjon. Örömmel tapasztaltuk, hogy a vizsgált egyetemisták és főiskolások körében „céltalanokat” nem találtunk. A *4. forgatókönyvben* azt fogalmaztuk meg, hogy milyennek írható le az a Magyarország, amelyben a többség sodródó és felelőtlenül semmittevő, azaz milyen az „*Együtt sodródunk és dagonyázunk*” társadalma.

Attól függően, hogy a magyar társadalomban a fiatalok mely csoportjai lesznek a meghatározóak, más-más forgatókönyv jellemzői erősödhetnek fel. Ezzel más-más terepet készítenek elő a szakértői remények és félelmek megvalósulásának, és így más lesz a szakértői előrejelzések és a nem szakértői vélekedések kölcsönkapcsolata is. Az alternatív forgatókönyvek a rájuk vonatkoztatott, „beléjük helyezett” szakértői

reményekkel és félelmekkel együtt alkotják a különböző jövőalternatívákat (*2. ábra*).

Közösségi értékek

4. jövőalternatíva: *Közösen is okosan kell cselekedni* **Stagnálás/hanyatlás**	1. jövőalternatíva: *Reményekkel előre* **Növekedés/Fejlődés**
3. jövőalternatíva: *A félelem nem visz előre*	2. jövőalternatíva: *Nem jut mindenkinek*

Egyéni értékek

2. ábra. Jövőalternatívák

Az 1. forgatókönyv kibontakozása esetén nagy az esélye annak, hogy a szakértők számos reménye megvalósulhat. Várhatóan lassul a népességszám csökkenési üteme, létrejön a társadalmi összhang, hazánkban társadalmi egyensúly uralkodik. Széles körben elfogadják a kisebbségeket, és kooperációt építenek ki velük. Megelőzhetővé válik a deviáns viselkedés kialakulása. Létrejönnek a kisközösségek szabadidejének kulturált eltöltésére alkalmas színterek (közösségteremtés), és a döntésekhez megtalálják a megfelelő faktorokat. Erősödik a környezettudatosság, mérséklődnek a differenciák, és fokozatosan közeledni fogunk az Európai Unióban átlagos színvonalhoz és normákhoz. *Az 1. jövőalternatíva* ezért a *„Reményekkel előre”* megnevezést viselheti.

A 2. forgatókönyv a remények és a félelmek megvalósulásának egyaránt *terepet ad.* Ebben a jövőalternatívában tovább folytatódik a társadalom kettészakadása, erősödik a társadalmi egyenlőtlenség. A népességszám növekedése éppúgy bizonytalan, mint az egészséges életmód elterjedése. Bizonytalan, hogy javul-e a természeti környezet állapota, és nincsenek eszközeink a globalizáció hátrányainak kivédésére sem.

Amennyiben az individualisták felismerik, hogy gondolkodásukon és cselekedeteiken változtatni kell, akkor ez a komplex jövőalternatíva az egész társadalom előrehaladását is szolgálhatja. Mindaddig, amíg ez nem következik be, a *2. jövőalternatíva* a *„Nem jut mindenkinek”* elnevezéssel illethető.

A 3. forgatókönyv kibontakozásakor elsősorban a szakértők félelmei következhetnek be. Tovább csökken a népességszám, tovább romlik a lakosság egészségi állapota, mozgásszegény szokások terjednek el. Nőnek a társadalmi különbségek, veszélyeztetve a társadalmi stabilitást. Tovább romlik a természeti környezet állapota, elvesznek a kulturális szokások és értékek. Megszűnik az Európai Unió jellemzőinek és gazdasági színvonalának elérésére való törekvés, lelassul az EU-átlaghoz való közeledésünk. Mélyülnek a társadalmi szakadékok, a természeti környezetünket mind jobban kizsákmányoljuk, és általánossá válik a globalizációtól való félelem. *A 3. jövőalternatíva „A félelem nem visz előre”* megnevezést viselheti.

A 4. forgatókönyvre épülő 4. jövőalternatíva a „Közösen is okosan kell cselekedni” fantázianévvel jellemezhető, mert jól mutatja, hogy a közösségi erő csak ésszerű, a valóságra építő gondolkodással és cselekedetekkel hozhat egyéni és társadalmi eredményeket.

Komplex jövőalternatívák és stratégiák

Az így kidolgozott alternatív forgatókönyvek és jövőalternatívák megalapozhatják hazánk komplex stratégiáját is, mert expliciten megfogalmazzák a szakértői és nem szakértői reményeket és félelmeket, egymásba építik és „szembesítik” a szakértői előrejelzéseket és a nem szakértői véleményeket, továbbá figyelemmel kísérik azok alakulását egy-egy jövőalternatíva megvalósulása során. A jövőlehetőségek és a jövővárakozások egymásra vonatkoztatása biztosítja, hogy ne ragadjunk bele túlzottan a jelen realitásaiba, de ne is szálljunk el a vágyak és a fantázia birodalmába. Az így képzett jövőalternatívák kellően képzeletgazdagok, ugyanakkor megvalósíthatóak.

A megfelelő stratégia kimunkálása szintén közös feladat, ami új szemléletet és a jelenlegit meghaladó cselekvő erőt feltételez. Hisszük – és az előzőek bizonyították – hogy ennek megvannak a jelei hazánkban,

és *összefogással hazánk csodákra is képes*. Társadalmunk és gazdaságunk – *tudatos társadalmi összefogással és felelős cselekvéssel – megvalósítható,* kedvező pályára vezérelhető. Ebben meghatározó szerepe van a családnak és az oktatásnak.

Felhasznált irodalom

1. „Globális problémák tegnaptól holnapig" VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia, Konferenciakötet (szerk. Kristóf Tamás, Tóth Attiláné) Arisztotelész Stúdium Bt., Budapest, 2006. 343 old.

2. Magyarország 2025 (kutatásvezető és alkotó szerkesztő: Nováky Erzsébet), 1. és 2. kötet. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest, 2010. 560 old.

3. Nováky, Erzsébet: Alternative scenarios for Hungary for the year 2025. *Society and Economy*, 32 (2010) 47-64

4. Nováky, Erzsébet – Várnagy, Réka: Discovering our futures – a Hungarian example. *Futures*, 2010. megjelenés alatt